

Separatum

SZERZETESRENDEK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN

*A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán
2014. augusztus 27–28-án rendezett
konferencia előadásai*

Szerkesztette
Karlinszky Balázs

Veszprém, 2015

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Lektorálta

Gárdonyi Máté, Hermann István, Horváth Richárd, Hudi József

Az összefoglalókat fordította, illetve nyelvileg lektorálta
Kupovits Andrea

Borítótervezés, nyomdai előkészítés
Gáty István

A borító Fuxhoffer Damján
Monasterologia c. kötete illusztrációinak
felhasználásával készült

© A tanulmányok szerzői, 2015
©Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

ISBN 978-615-5471-04-9
ISSN 0238-7190

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegye
Felelős kiadó: Márfi Gyula
Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Megjelent 300 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	7
<i>Barabás Gábor</i> A PÁPAI KIKÜLDÖTT BÍRÓSÁG ÉS A SZERZETESRENDEK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN A KEZDETEKTŐL A 13. SZÁZAD KÖZEPÉIG.....	9
<i>Kertész Balázs</i> A BUDAI FERENCES KOLOSTOR TÖRTÉNETE 1444-IG.....	27
<i>Miskei Antal</i> A NAGYSZIGETI SZENT ÁBRAHÁM-MONOSTOR	45
<i>Varga Imre Kapisztrán OFM</i> A MAGYAR FERENCES PROVINCIÁ KORMÁNYZÁSA ÉS BELSŐ ÉLETE A 13. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	65
<i>N. Vida Beáta</i> A LÖVÖLDI KARTHAUZI MONOSTOR TÖRTÉNETE.....	83
<i>Vörös Mátyás</i> A JOHANNITÁK SZEREPE CSURGÓ	109
<i>Boros Zoltán</i> A BAKONYBÉLI BENCÉS APÁTSÁG ARCHONTOLÓGIÁJA 1802–1950	133
<i>Forgó András</i> A ZIRCI APÁTSÁG POLITIKAI KÜZDELMEI A 18. SZÁZADBAN	147
<i>Fülöp Éva Mária</i> A MAGYAR BENCÉS KONGREGÁCIÓ KAPCSOLATA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉVEL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL BIRTOKAINAK A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁST KÖVETŐ GAZDÁLKODÁSÁRA.....	161
<i>Riedel Júlia</i> A PIARISTA REND VESZPRÉMBEN ÉS MAGYARORSZÁGON MÁRIA TERÉZIA ÉS II. JÓZSEF URALKODÁSA ALATT.....	179

Siptár Dániel

SZERZETESSÉG ÉS BÚCSÚJÁRÁS A 18. SZÁZADI VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE
ÉSZAKKELETI RÉSZÉN – A MÓRI KAPUCINUSOK ÉS BODAJK KAPCSOLATA195

Tikovits József

A BUDAI KAPUCINUSOK LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLATÁNAK BEMUTATÁSA
A „*HISTORIA PROMONTORIANA (1713–1763)*” ALAPJÁN (forrásismertetés).....213

Bartók Zsófia

AZ ÉRDY-KÓDEX CÉLKÖZÖNSÉGE.
NYELVEMLEKKÓDEX A NYOMTATÁSOS TERJESZTÉS KÜSZÖBÉN 233

Bilkei Irén

A KÉSŐ KÖZÉPKORI ZALAI BENCÉS HITELESHELYEK SZEREPE AZ ÍRÁS ELTERJEDÉSÉBEN 249

Maczák Ibolya

LELKI VETEKEDÉS. ORLICS (ORLITZ) DÁNIEL (1698–1758) PIARISTA PÁLYAKÉPE261

Pintér Márta Zsuzsanna

SZÍNJÁTÉKOK A PÁPAI PÁLOS GIMNÁZIUMBAN A 18. SZÁZADBAN.....271

Szentgyörgyi Rudolf

GÖRÖG SZERZETESK TÍHANYBAN291

Cúthné Gyóni Eszter

CISZTERCIK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1950 ÉS 1958 KÖZÖTT.
A TITKOS RENDI SZERVEZET KIALAKULÁSA, MŰKÖDÉSE ÉS FELSZÁMOLÁSA 307

Hornyák Máté János

VESZPRÉMI ANGOLKISASSZONYOK HEJCÉN..... 333

Karlinszky Balázs

SZERZETESRENDEK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1914–1950 KÖZÖTT 349

Soós Viktor Attila

DOMONKOS SZERZETESK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE SZOLGÁLATÁBAN 1950 UTÁN 375

Tóth Krisztina

EGY SZERZETES A II. Vatikáni Zsinaton.
KLEMPA SÁNDOR KÁROLY OPRAEM Zsinati részvétele 393

Varga Tibor László

„SZENT MARGIT SZENTTÉ AVATÁSA IDEJÉN KERÜLTÉM KAPCSOLATBA EGYHÁZMEGYÉMMEL”
(Mindszenty József)413

Barabás Gábor

A PÁPAI KIKÜLDÖTT BÍRÓSÁG ÉS A SZERZETESRENDEK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN. A KEZDETEKTŐL A 13. SZÁZAD KÖZEPÉIG*

Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogy a különböző szerzetesrendek és azok monostorai a veszprémi egyházmegyében hogyan kerültek kapcsolatba a pápai kiküldött bírósággal a 13. század első felében. Erre alapvetően két módon nyílt lehetőség: kirendelt bíróként vagy peres félként. A veszprémi helyzet áttekintése által ugyanis képet kaphatunk a kiküldött bíróság intézményének magyarországi elterjedéséről, illetve az általános („nemzetközi”) tendenciákkal és a Magyar Királyság más területeivel is összehasonlíthatóvá válnak az egyházmegye jellegzetességei. Első lépésként azonban ki kell térnünk arra, mi is volt a pápai delegált bíróság alapja és lényege, hogyan is működött, hiszen a szerzetesrendek szerepe is csak így érthető meg.

1. A pápai delegált bíróság általános jellemzői

A rendszer kezdetei a 12. században keresendők.¹ A delegált bíráskodás alapja a peres felek római Szentszékhez történő fordulása volt, mégpedig azzal a céllal, hogy a pápai tekintély erősítse meg az adott ügyben született ítéletet. A kiküldött bíróság kialakulása egyrészt a pápaság 11. századtól meginduló belső reformjaihoz, és az ezáltal kiteljesedő hatalmához, illetve univerzális igényeihez kapcsolódott, másrészt a közvetlen érintkezés lehetőséget biztosított a pereskedők számára a rendes bírói szintek kikerülésére is. Érdekes ugyanakkor, hogy maguk a kirendelt bírók is a helyi egyháziak közül kerültek ki, kezdetben főleg püspökök és apátok kaptak megbízásokat.² Elmondható, hogy alapvetően a két fél érdekeltsége hatott tehát a rendszer kialakulására, egyrészt a pápasághoz forduló egyházaké, egyháziaké, illetve a tekintélyét növelni kívánó római Szentszéké.³ Kérdéses ugyanakkor, hogy a különböző

* A tanulmány az OTKA NN 109690. számú pályázat támogatásával készült.

¹ SWEENEY, 1989. 26.

² Vö. SCHRÖR, 2009. 129–137., HAGENER, 1967. 27., HERDE, 2002. 22., FALKENSTEIN, 1986. 37–39., JOHRENDT–MÜLLER, 2008. 14., DUGGAN, 1998. 176., 194–195.

³ MÜLLER, 2008a. 109–110., BRUNDAGE, 2008. 126–127.

régiók a pápaság autoritását fogadták-e el, vagy pedig inkább felhasználni kívánták a pápai igényeket saját jogaik, törekvéseik biztosítása érdekében.⁴ A rendszer széles körű elterjedése III. Sándor pápa (1159–1181) személyéhez köthető, míg jogi háttere valószínűsíthetően 1215-re, a IV. lateráni zsinat idejére kialakult, de a rendszer formálódásának a folyamata nehezen követhető, illetve regionális különbségek is nehezítik egy általános leírás megalkotását.⁵ A pápai bíróság térnyerése révén a későbbiekben a helyi bíróságok komoly vetélytársra tettek szert, hiszen egyre többen fordultak döntésért személyesen az Apostoli Székhez, amely aztán a delegált bírák intézményén keresztül kezdte háttérbe szorítani az előbb említett rendes szinteket.⁶ Ez a folyamat a Magyar Királyságban is tetten érhető, amit IV. Béla 1252-es intézkedése is alátámaszt. A király a külföldre történő idézés megtiltásával válaszolt a pápai delegált bíráskodás egyre nagyobb térnyerésére, igaz, ettől később IV. Ince pápa (1243–1254) nyomására el kellett állnia.⁷ Az ügyek számában a 13. században következett be ugrásszerű növekedés.⁸

A pápai kiküldött bírók a pápák apostoli hatalmától (*apostolica auctoritate*) megerősítve tevékenykedtek,⁹ amely formula egyik ismertetőjegye a delegálásnak,¹⁰ azonban csak az adott esetekre vonatkozóan rendelkeztek törvényhatósággal. Saját személyük vagy egyházi hivataluk ebből a szempontból nem játszott szerepet működésükben, hiszen ez alapján nem ítéltettek semmilyen ügyben (*in iurisdictione proprium nihil habens*).¹¹ A delegált törvényhatóság azonban akkora tekintélyt biztosított a bírók számára, hogy akár magasabb rangú egyháziakat is megidézhettek.¹²

A bírók kiválasztásával kapcsolatban elsődlegesen azt állapíthatjuk meg, hogy általában hármat jelöltek ki, bár a kánonjog szerint bizonyos különleges esetekben akár egyetlen bíró is hozhatott ítéletet.¹³ Rendszerint a delegáltak közül kettőt a peres felek, míg a harmadikat a pápa, illetve gyakorlatilag az ezért felelős udvari szerv, az *audientia* ügyhallgatói jelölték ki.¹⁴

⁴ Vö. JOHRENDT–MÜLLER, 2008. 14.

⁵ MÜLLER, 2008a. 110–111.

⁶ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a delegált bíráskodás nem jelentette a helyi egyháziak mellőzését, hiszen a pápa, nyilván gyakorlati okokból (nyelv, helyismeret), elsősorban helyi egyháziakat kért fel erre a feladatra.

⁷ Vö. BÓNIS, 1997. 629–633., KISS, 2007. 113., MÜLLER, 2003. 368–369.

⁸ Bár már a 12. század óta megfigyelhető egy jelentős növekedés az ügyek számában. BRUNDAGE, 2008. 127–135., 137.

⁹ Amely szempontból a pápák bírói megbízásai a legitimitációt biztosították a küldöttek számára, amely körülmény abban is megmutatkozott, hogy ezen pápai okleveleket a bírók ártították ítéletükben. MÜLLER, 2008b. 61–62.

¹⁰ MÜLLER, 2003. 358. Vö. DUGGAN, 1998. 194–195., BRUNDAGE, 2008. 136.

¹¹ MÜLLER, 2008b. 43–44., DUGGAN, 1998. 186–194.

¹² DUGGAN, 1998. 179. 186–195.

¹³ HERDE, 2002. 33.

¹⁴ MÜLLER, 2003. 365–366., MÜLLER, 2008a. 117., 120–122., 130., MÜLLER, 2008b. 46–47., 63.,

A delegált bírák kiválasztása elvileg nem csupán számukat tekintve, hanem területi alapon is meghatározott volt. Az általános normák szerint ugyanis a bírónak és az alperesnek vagy közös egyházmegyéből kellett származniuk, vagy legfeljebb kétnapi járőföld távolságra bírhatták egymástól hivatalukat.¹⁵ Azonban – több másikhöz hasonlóan – ez a rendelkezés sem érvényesült minden esetben. Összességében megállapítható tehát, hogy a korszakban a kétségtelenül felismerhető általános tendenciák ellenére sem alakult ki kizárólagos szabályozás a kiválasztás különböző aspektusaival kapcsolatban.

A kiküldött bírók egyházi méltóság szerinti megoszlását vizsgálva felfedezhető, hogy a 13. század előtt elsősorban a magasabb egyházi méltóságokat, püspököket és apátokat választottak az ügyek elintézésére,¹⁶ valószínűleg hivataluk tekintélye vagy ítélkezésben való jártasságuk miatt.¹⁷ Egyre gyakoribbá vált azonban a 13. század elejére alacsonyabb rangú egyháziak,¹⁸ különböző káptalanok méltóságainak, illetve az espereseknek¹⁹ a megbízása.²⁰ III. Honorius (1216–1227) és IX. Gergely (1227–1241) pápák pontifikátusainak idejéből pedig már arra is van adat, hogy kolostorok perjelei, vagy jogi személyként maga a konvent is bírói megbízást kapott.²¹ A bírók kiválasztásában a betöltött tisztség mellett szerepet játszott személyiségük, kapcsolatrendszerük, valamint kánonjogban való jártasságuk is. Összességében a rendszer fejlődésével kapcsolatban akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a pápai kiküldött bíróság tulajdonképpen kitermelte maga számára a szükséges bírókat.²²

HAGENER, 1967. 31., MALECZEK, 1984. 327–328., SWEENEY, 1989. 30., BRUNDAGE, 2008. 136. Egy példa a peres felek értesítéséről a bírók kijelölését illetően: POTTHAST 5684. sz. A hármas felügyelet azonban nem érvényesült mindig, számos eset ismert ugyanis, amelyekben a meghatározottnál kevesebb, vagy több bíró foglalkozott az ügy vizsgálatával. MÜLLER, 2008a. 120–122., HERDE, 1970. 198–200., HAGENER, 1967. 31–32., MALECZEK, 1984. 327–328., 330.

¹⁵ HERDE, 2002. 33.

¹⁶ Lásd SCHMUTZ, 1972. 462., DROSSBACH, 2008. 48.

¹⁷ Bár erről az aspektusról kevés információ található a forrásokban. MÜLLER, 2008b. 48. Ismertek továbbá olyan esetek, amikor a kijelölt bírók megbízását alkalmatlanságuk miatt semmisítették meg. Lásd BRUNDAGE, 2008. 137.

¹⁸ Alacsonyabb rangú egyháziak alatt az egyházi hierarchiában betöltött pozícióra utalunk, nem a klerikusok jelentőségére vagy tekintélyére.

¹⁹ Magyarországon az *archidiaconus* megnevezés volt használatos az *archipresbiter* helyett, illetve kevésbé voltak függetlenek a püspöki hatalomtól a nyugat-európai gyakorlattal összehasonlítva. Vö. BORSA 2000. 100. FEINE, 1955. 369.

²⁰ Vö. MÜLLER, 2003. 365–367., MÜLLER, 2008b. 47–48., KUMOROVITZ, 1944. (1993.) 59., BÓNIS, 1997. 632., HERDE, 2002. 33.

²¹ Például a magyar ügyek között: Zirc: DF 206913., POTTHAST 8822. sz., MREV I. 88–89. (XCIX. sz.), Szentgotthárd: POTTHAST 6022. sz., CD VII/5. 220–221. (CIV. sz.), Egres: POTTHAST 6443. sz., ÁÚO I. 165. (90. sz.). A legfontosabb változás azonban a káptalanok különböző tagjainak és főleg az espereseknek az egyre növekvő számú felhatalmazása volt. MÜLLER, 2003. 365–367., MÜLLER, 2008b. 47–48., KUMOROVITZ, 1944. (1993.) 59.

²² MÜLLER, 2008b. 48–49.

A bírók körének változásával párhuzamosan a pereskedők is egyre szélesebb rétegből kerültek ki. Ennek okát keresve megállapítható, hogy a pápák a 13. század első felére *iudex ordinarius omnium*má, azaz a legfőbb bírói szintté váltak, míg a delegált bíróság a *commune et generale forum omnium clericorum et ecclesiarum*ot jelentette az egyházban. A Róma-központú egyházi bírászkodás természetesen nem csak az egyháziak előtt állt nyitva, a világiak is pereskedhettek a Szentszék előtt egyházi bírászkodást igénylő esetekben.²³ Erre azonban csak akkor került sor, ha a perben érintett másik fél klerikus személy vagy valamely egyház volt (*ratione personae*),²⁴ illetőleg ha az ügy jellege azt kívánta meg (*ratione rei, causae spiritualis admixti*).²⁵

2. Magyarországi sajátosságok

A magyar helyzettel és konkrét témánkkal kapcsolatban a legfontosabb megállapítás, hogy az első ismert esetek a 12. század legvégéről, de nagyobb számban a 13. század elejéről maradtak fenn. Ami a bírók körét illeti, kiemelhetjük, hogy III. Ince pápa pontifikátusa (1198–1216) alatt az érsekek és püspökök mellett bencés és ciszterci apátok, illetve prépostok és esperesek kaptak megbízásokat. 1216-ig összesen négy Benedek-rendi kolostor apátjának (Tihany, Pécsvárad, Szekszárd, Bakonybél) tevékenysége ismert, akik mellett öt ciszterci apát (Zirc, Pilisszentkereszt, Egres, Cikádor és Szentgotthárd) majd kétszer annyian vett részt.²⁶

III. Ince utódai alatt tovább változott a rendszer, ami új jellemzők megjelenését is eredményezte. Természetesen a magyarországi helyzet alakulása továbbra sem volt független az általános tendenciáktól, III. Honorius és IX. Gergely pontifikátusa alatt Magyarországon a delegált bíróság elterjedésében további mennyiségi és minőségi növekedés figyelhető meg. A témánkat illetően a bírák legjelentősebb csoportját a különböző kolostorok előjárói alkották, ahol szintén tapasztalható változás az előbb említett helyzethez képest. Az apátok mellett ugyanis már perjelek, illetve maguk a konventek is kaptak bírói megbízásokat.²⁷ A felkérések rendi eloszlását tekintve hasonló helyzet állapítható meg, mint korábban: a ciszterciek bírói tevékenységére ugyanis több

²³ Ahogyan az általánosan is szabályozott volt. Ugyanakkor eltérően a pápai kiküldött bíróság kezdeti szakaszától.

²⁴ Például az uzsoraügyek esetében, lásd HERDE, 2002. 38., HERDE, 1970. 207–211.

²⁵ HERDE, 2002. 35., KISS, 2007. 111.

²⁶ SWEENEY, 1989. 30–31. Mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ebből az időszakból még nem áll rendelkezésre adat perjelek bírói megbízásáról, egy kétes hitelút kivéve. DF 200003., POTTHAST 4631. sz., MREV I. 19–20. (XXVI. sz.).

²⁷ Például Zirc: POTTHAST 8822., 10847. sz., Szentgotthárd: POTTHAST 6022., 7347. sz., Egres: POTTHAST 6443., 8487. sz.

mint másfélszer annyi adat áll rendelkezésre, mint a Benedek-rendiekére.²⁸ A bencéseknel érdekes változás figyelhető meg 1216 és 1241 között. A korábbi négy bencés monostor előjárójával szemben már 17 apát tevékenységéről rendelkezünk információval, többségük azonban csak egyetlen alkalommal kapott bírói megbízást.²⁹ Hét kolostor előjárói azonban többször is eljárak különböző ügyekben. Közülük a pécsváradi³⁰ és a tihanyi³¹ apátokkal kapcsolatban ismert a legtöbb adat, őket követik a somogyvári³² és a szekszárdi³³ apátok.

A ciszterci monostorokra visszatérve szembevetendő a perjelek és a konventek növekvő szerepe: ez csak a ciszterciekre jellemző. Az apátok közül a zirci, a szentgotthárdi, a pilisi és az egresi, míg a konventek közül zirci és a pilisszentkereszti kapott legtöbbször megbízást.³⁴

Az ügyek természetét tekintve a 13. század közepe előtti időszakból fennmaradt esetek száma már lehetővé teszi bizonyos jellemző tendenciák felvázolását. Ezek alapján elsődlegesen három nagyobb tematikus egység állapítható meg. A legnagyobbat ezek közül 1.) a különböző egyházak közötti, elsősorban tizedjogok miatt létrejött perek alkotják. Mellettük jelentős számban található 2.) egyházfegyelmi és -kormányzati kérdések, illetve 3.) laikusokat érintő eljárások is.³⁵ Az 1241 előttről fennmaradt források alapján, a Magyarországon elő nem forduló ügytípusokra példaként hozhatók fel elsősorban az uzsora és a jogos ár túllépése miatti panaszok, illetve a zálogügyek, amelyek hiánya különösen szembevetendő a delegált bíráskodás magyarországi rendszerének egészét tekintve.³⁶

3. A veszprémi egyházmegye szerzetesrendjei és a pápai kiküldött bíróság

Az eddigiekből is kitűnik tehát, hogy – mint már említettük – a veszprémi egyházmegye szerzetesrendjei, illetve azok monostorai alapvetően két úton kerülhettek kapcsolatba a pápai kiküldött bírósággal: 1.) peres félként, 2.) vagy kijelölt bíróként. Ez utóbbinál részletesen nem mutatjuk be az összes esetet, az tematikailag és terjedelemit sem lenne indokolt. Tanulmányunk végén azonban táblázatos formában közreadunk egy felsorolást a bírókról és

²⁸ Lásd BARABÁS, 2013. 186–193.

²⁹ Uo.

³⁰ POTTHAST 7354., 8012., 10232., 10234., 10195. sz., DF 206858., DF 208315.

³¹ POTTHAST 8977., 9968., 10847., 10195., 10370. sz.

³² POTTHAST 7051., 8822., 9968. sz., DF 200625. – CD IX/7. 648.

³³ POTTHAST 9965., 10370. sz., DF 206858.

³⁴ Zirci perjel: POTTHAST 8822., 10847. sz. Pilisszentkereszti perjel: DF 200005., POTTHAST 8497. sz. Szentgotthárdi perjel: POTTHAST 6022., 7347. sz. Egresi perjel: POTTHAST 6443., 8487. sz. Zirci konvent: POTTHAST 6000., 6775., 10847. sz. Pilisszentkereszti konvent: POTTHAST 10961. sz.

³⁵ SWEENEY, 1989. 35–37.

³⁶ Vö. HERDE, 1970. 233–286., HERDE, 2002. 38.

a vizsgált perekről, amely megkönnyítheti a további tájékozódást. Ezért röviden csak annyit emelünk ki, hogy a vizsgált időszakban a diocézisben fekvő bencés kolostorok előjárói közül a tihanyi és a somogyvári apátok kaptak legtöbbször bírói megbízást, míg a bakonybéli, a zalavári és a zselicszentjakabi bencés apátok tevékenységére csak elszórt adatok állnak rendelkezésre. Mint egyetlen adat kiemelendő ugyanakkor, hogy egy alkalommal a tihanyi dékán is bíróként jelent meg a forrásokban. A cisztercieknél a zirci apátság emelkedik ki témánk szempontjából, mivel az apát jelentős szerepén kívül a konvent (kollektíven) és a perjel is tevékenykedett delegáltként. Ugyanez mondható el a pilisszentkereszti apátságról is.³⁷

A bíróként megjelenő szerzetesek rövid bemutatása után azon ügyeket ismeretjük, amelyekben az egyházmegyébe tartozó monostorok voltak érintettek. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem áll rendelkezésre különösen sok forrás, aminek folytán csak néhány perről rendelkezünk bővebb ismeretekkel. Ezek közül a somogyvári apátság ügyeivel kezdjük a bemutatást, aztán áttérünk a többi vonatkozó esetre. Tesszük mindezt az ügytípusok feljebb vázolt feloszlására is utalva.

Elsőként egy olyan esetet kell tehát megvizsgálnunk, az 1204-es somogyvári apátválasztást, amely a kérdéses kánoni választások sorába, vagyis az egyház-kormányzati ügyek közé illeszthető.³⁸ A – nyugat-európai származású, főleg francia – szerzetesek³⁹ ugyanis III. Ince pápához fordultak, mivel Imre király az előző halála után egy magyar apát választását parancsolta nekik. A pápa ezért szeptember 14-én közvetlenül a királyhoz fordult,⁴⁰ amely levél alapján ismert, hogy Imre átmenetileg egykori nevelőjét, Bernát spalatói érseket⁴¹ bízta meg az apátság vezetésével. A dalmáciai főpap, aki maga itáliai származású volt, pedig hozzálátott az apátság átalakításához. Egyes szerzeteseket például a kolostor javainak hűtlen kezelésével vádolt meg, valamint világi hatalmat is igénybe vett velük szemben, majd megkísérelte magyarokkal helyettesíteni a francia barátokat.⁴² Ebben a helyzetben fordultak tehát a szerzetesek

³⁷ Lásd a táblázatot.

³⁸ Fontos, hogy hangsúlyozzuk, ez az eset az egyik legjobb példája az egyház életére gyakorolt királyi befolyásnak, illetve a klerikusok ellenállásának is.

³⁹ Lásd FONT, 2011. 18.

⁴⁰ POTTHAST 2280. SZ.

⁴¹ KOSZTA, 1994., GÁL, 2014. 62–63.

⁴² „secundum antiquum et approbatum morem sui monasterii, elegerunt, quod hactenus tam abbates, quam monachos consuevit habere latinos. Sed tu, fili charissime, quod cum devotione ac reverentia retulerunt, regium sibi noluisti prebere consensum, affirmans, quod in alium, quam Ungarum minime consentires. Venerabilis autem frater noster Spalatensis archiepiscopus, hoc attendens, ad presentiam tue serenitatis accessit, et monasterium ipsum velociter impetravit, de quo, si verum est, valde miramur, quia, licet professione sit monachus et natione latinus, cum tamen pontificis gerat officium, abbatibus non debuit ministerium usurpare, presertim et in aliena dioecesi et per laicam potestatem, qui, non multo post, cum servis monasterii memorati monachos universos super thesauro monasterii apud regiam

az Apostoli Székhez, aminek hatására III. Ince intézkedések sorát rendelte el. A király mellett írt az esztergomi érseknek is,⁴³ illetve megbízta a váradi püspököt, a zirci apátot és az esztergomi prépostot a panaszok kivizsgálásával és Bernát megbüntetésével.⁴⁴ Ebben az esetben tehát az egyházi szokásjog és a királyi patronátus összeütközését figyelhetjük meg, ami a királyi egyházak kérdésköréhez is kapcsolódik. A szerzeteseknek végül sikerült elérni a céljukat, vagyis szabadon választhattak apátot, majd 1210-ben a pápa az Apostoli Szék védelme alá vette az apátságot és megerősítette privilégiumait.⁴⁵ Ez azonban nem jelentett új jogokat, vagy *exemptiót*, csak a régiek megerősítését, bár későbbi adatok alapján bizonyos, hogy Somogyvár közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.⁴⁶

A 13. század elején, de még az előbb ismertetett eljárás előtt, a somogyvári Szent Egyed apátság és a veszprémi püspök között alakult ki ellentét, amely a főpap egyházmegyéje feletti jogait érintette. Az apát ugyanis három, a veszprémi egyházmegyében fekvő egyházat vont saját kormányzati és szentelő hatalma alá, vagyis a papok felszentelését és a szentségek kiszolgáltatását saját jogának nyilvánította.⁴⁷ A püspök panaszára 1203-ban a pápa a váci és a nyitrai főpapot bízta meg bíróként.⁴⁸ A kereset nem közvetlenül az apátság jogállását érintette, mivel az, mint említettük, királyi egyházként a kormány-

celsitudinem graviter accusavit, sed ipsi, voluntatem presentientes illius, statim, ipso presente, cuidam homini tuo, quem ipse secum adduxerat, et multis aliis bonis viris thesaurum ecclesie non solum integrum assignarunt, sed etiam augmentatum. Verum, idem archiepiscopus, voluntatem suam cupiens adimplere, opportunitate captata, in eos armata manu irruit violenter, et quosdam ex ipsis manu propria flagellavit, quosdam vero coniecit in vincula, cunctisque penitus destitutis, monachos ungaros pro sua instituit voluntate, appellationi non deferens, quam iidem monachi super tanto gravamine ad Sedem Apostolicam emiserunt, terminum in assumptione beate Marie proximo preterite prefigentes". MREV I. 12–13.

⁴³ 1204. szept. 14. POTTHAST 2281. sz.

⁴⁴ „Nos enim, venerabili fratri nostro Waradiensi episcopo et dilectis filiis abbati de Buccano, et preposito Strigoniensi, damus firmiter in mandatis, ut inquisita diligentius veritate, si rem invenerint taliter processisse, nisi predictus Spalatensis archiepiscopus ad commonitionem eorum excessum suum per se ipsum curaverit emendare, ipsi ei pro tanta presumptione canonicam poenam infligant, et eo a prelibato monasterio prorsus excluso, faciant illud iuxta formam prescriptam, appellatione postposita, ordinari”. MREV I. 13. Vö. SWEENEY, 1989. 35.

⁴⁵ „Abbati et conventui Simigiensi [...] Dilecti in domino filii, [...] personas vestras et Simigiense monasterium, [...] sub beati Petri et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio communimus, libertates et immunitates a principibus monasterio vestro concessas, dignitates quoque ac antiquas et rationabiles consuetudines obtentas et hactenus observatas, auctoritate vobis apostolica confirmantes”. MREV I. 19.

⁴⁶ Kiss, 2013. 61. Kiegészítésként megemlíthető még, hogy az apátság ez időben került be a *Liber Censuum*ba. Kiss, 2006. 92.

⁴⁷ „abbas de Simingio Vesprimiensi diocesis tres ecclesias, de iure ad eum spectantes, contra iustitiam detinet occupatas, quarum unam ab extraneo episcopo, contradicente eo, fecit pro sue voluntatis arbitrio consecrari, cum ipse paratus esset eandem pro sui officii debito consecrari”. MREV I. 11.

⁴⁸ 1203. okt. 7. DF 200002.

zati hatalmat tekintve közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott,⁴⁹ azonban az apát eljárása a veszprémi püspök szentelő hatalmát károsította. Ez utóbbit később a Róbert püspök által az esztergomi érsekkel kötött – a magyar királynék koronázását szabályozó – 1216-os egyezség is biztosította.⁵⁰ Az 1203-as eset további részletei nem ismertek, az apátság jogi helyzetéről csak későbbi adatok állnak rendelkezésre, ez azonban feltehetően nem függ össze az említett egyházak feletti szentelő hatalom ügyével.⁵¹ Mindenképpen említést érdemel ugyanakkor, hogy 1212-ben III. Ince egy az előzőhöz kapcsolódó kérdés miatt fordult a veszprémi egyházmegye apátjaihoz és papjaihoz. A pápa február 7-én kelt levelében⁵² arra intette őket, külön megnevezve a fehérvári prépostságot is, hogy a püspök szentelő hatalmának (*potestas ordinis*)⁵³ tiszteletben tartásával csak tőle fogadják a szentségeket.⁵⁴

1237-ből ismert egy adat egy másik üggyel kapcsolatban, ami a veszprémi főpap püspöki jogait érintette. Bertalan veszprémi püspököt az egyházmegyében fekvő kapornaki Szent Megváltó kolostor apátja vádolta meg azzal, hogy az éves *visitatiót* jogtalan juttatások elérésére használta fel.⁵⁵ IX. Gergely a zalavári, a tihanyi és a szekszárdi bencés apátokat bízta meg az ügy kivizsgálásával, illetve Bertalan püspök megidézésével a kolostor jogainak sérelme, valamint az apát és a konvent kiközösítése miatt.⁵⁶ Bertalan püspök – a kánonjognak megfelelően –

⁴⁹ Lásd Kiss, 2013. 61.

⁵⁰ Lásd Kiss, 2013. 49.

⁵¹ Kiss, 2013. 61.

⁵² DF 230073.

⁵³ Lásd FEINE, 1955. 191–192., 323–324., Kiss, 2006. 13., 49., 60., 65., Kiss, 2007. 107–108., KÉRY, 2012. 100–101.

⁵⁴ „*Vesprimiensi episcopo in iure suo, sicut tenemur, adesse, auctoritate vobis presentium districtius inhihemus, ne sacros ordines, crisma et alia ecclesiastica sacramenta, que suscipere debetis ab ipso, quamdiu gratiam Apostolice Sedis habuerit et ea vobis gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, ab aliis episcopis recipere presumatis. Nisi hoc forte alicui vestrum ex speciali Sedis Apostolice privilegio sit indultum, neque contra tenorem privilegiorum vestrorum in preiudicium Vesprimiensis ecclesie usurpare vobis aliquid temere attemptetis*”. MREV IV. 305. Lásd Kiss, 2012. 268.

⁵⁵ Erről a pápa egy 1237. máj. 21-én kelt oklevele tájékoztat. POTTHAST 10370. sz., RGIX II. 3692. sz.

⁵⁶ Az apát ezen kívül kénytelen volt elhagyni kolostorát is „*abbas et conventus monasterii sancti salvatoris de Caparnuch ordinis sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis, gravem ad nos transmisere querelam, quod Vesprimiensis episcopus monasterium ipsum indebitis exactionibus aggravans et molestans, singulis annis unum equum ab eis, contra iustitiam, exigit, et quotiens vult in anno, visitationis vel alia de causa, ad monasterium idem accedens, trahensque moram ibidem cum personarum et evectio-num multitudi-ne effrenata, bona monasterii pro sua voluntate consumit, ita quod fratres in eo degentes vix habent unde valeant sustentari [...] Quare iidem abbas et conventus huiusmodi gravamina non valentes ulterius tolerare, ad nostram audientiam appellarunt, et cum idem abbas iter arripuisset ad nostram presentiam veniendi, dictus episcopus in eos generaliter et specialiter in quosdam eorum excommunicationis sententiam promulgavit [...] eundem episcopum [...] peremptorie citare curetis, ut infra competentem terminum, quem ei duxeritis prefigendum*”. MREV I. 107.

procuratora útján képviseltette magát Rómában.⁵⁷ Itt a feleknek a S. Maria in Trastevere bíborospresbiterének a segítségével sikerült megállapodásra jutniuk, amint azt egy az apátnak és a konventnek címzett 1238-as pápai oklevél bizonyítja.⁵⁸ Az *amicabilis compositio* szövege, és így részletei ugyanakkor nem ismertek.⁵⁹ Az ügy azonban jól példázza, hogy egy jogi és anyagi vitában nem csak püspökök fordultak, fordulhattak a pápához, hanem akár kisebb monostorok apátjai is, ahol védelmet remélhettek *ordinarius*aik jogtalan törekvései ellen.

Mint már említettük, a pápai delegált bírók által vizsgált magyarországi ügyek között túlnyomórészt kérdéses birtokokat és jövedelmeket, azon belül is tizedjogokat érintő példák találhatók. Ezek közül a somogyvári Szent Egyed apátság a pannonhalmival folytatott perét ismertetjük következőként. Ebben az esetben ugyan nem maradt fenn a pápai oklevél, amellyel megbízták a bírót,⁶⁰ de az események rekonstruálhatók a delegáltak és a somogyvári apát 1215-ös oklevelei alapján.⁶¹ Az ellentét itt is bizonyos kérdéses tizedjogok miatt alakult ki, azonban a felek első írásbeli megegyezése⁶² ellenére sem sikerült véglegesen lezárni azt. A győri püspök és a pécsváradi, illetve bakonybéli apátok pápai bíróként kiállított irata arról tájékoztat továbbá, hogy a delegáltak közreműködésével a felek az első sikertelensége után ismét egyezsége juttattak.⁶³ Az oklevél tartalmazza a somogyvári apát és konvent nyilatkozatát is,⁶⁴ amely szerint közösen döntöttek a korábbi jogtalan magatartás beszüntetése mellett, és ígéretet tettek maguk és utódaik nevében, hogy Pannonhalmi pápai és királyi privilégiumait nem sértik meg többé.⁶⁵ A kiküldött bírók tevékenysége nyomán ez a per tehát lezárult, méghozzá egy *compositió*val.

⁵⁷ „*per se, vel per procuratorem idoneum, compareat coram nobis, facturus et recepturus super hiis quod iustitia svadebit*”. MREV I. 107. Vö. FEINE, 1955. 336–337.

⁵⁸ 1238. máj. 18. POTTHAST 10601. sz., RGIX II. 4368. sz.

⁵⁹ „*dilectum filium nostrum Sancte Marie in Transtiberim presbiterum cardinalem tibi, fili abbas, tam tuo, quam vestro, filii conventus, nomine, ac Sebastiano canonico Vesprimiensi procuratori dicti episcopi apud Sedem Apostolicam constitutis concesserimus auditorem, tandem eodem cardinale mediante amicabilis inter partes compositio interveni, prout in ipsius confectis super hoc litteris plenius continetur, quam apostolico petivistis munimine roborari. Nos igitur vestris iustis postulationibus grato concurrentes assensu, compositionem ipsam ratam habentes et firmam, illam auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus*”. ÁÚO II. 85.

⁶⁰ Ez az ügy arra is például szolgál, hogy a felek egy sikertelen egyezmény után fordultak a Szentszékhez. Az ismert *compositio* 1210-es. ÁÚO I. 102–104. (59. sz.).

⁶¹ DF 206850., ÁÚO XI. 131–132. (83. sz.).

⁶² ÁÚO I. 102–104. (59. sz.).

⁶³ Lásd SWEENEY, 1989. 48–49. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ez a perben nem az első *compositio* volt.

⁶⁴ ÁÚO XI. 132–133. (84. sz.)

⁶⁵ „*et nos Symigienses, communi consilio et consensu tocius nostri capituli, nolentes sequi maliciam et iniquitatem Hilliberti abbatis et suorum fautorum, qui perturbabant possessiones monasterii Sancti Martini de Pannonia in decimacionibus aratorum, orreorum, cellariorum propriorum, et populorum nostrorum, ac parrochianorum capelle Sancti Petri, nolentes*

A vizsgált korszakban a pilisi ciszterci kolostor is Pannonhalmával állt perben bizonyos tizedjogok miatt. Elsőként a győri püspök kapott bírótársaival pápai felhatalmazást, aki azonban ekkor éppen a király kereszties hadjáratán vett részt,⁶⁶ így 1218. január 22-én III. Honorius a lébényi apátot, illetve a győri esperest és éneklőkanonokot bízta meg az ügy kivizsgálásával és ítélet hozatalával.⁶⁷ Ezúttal nem jártak azonban sikerrel a bírók. IX. Gergely pápa idején, 1231. november 11-én így a győri püspököt, prépostot és éneklőkanonokot delegálták ismét az ügyben.⁶⁸ Ezen oklevél alapján ismert, hogy korábban egy éppen az országban tartózkodó pápai káplán, Egyed is eljárta az ügyben. Segítségével ugyan létrejött egy egyezés, azonban az apátok később ezzel elégedetlennek lehettek, legalábbis megtagadták annak teljesítését. A győri megbízottak feladata ennek értelmében az egyezmény betartatása volt,⁶⁹ azonban tevékenységük további részleteiről, és az ügy kimeneteléről nem rendelkezünk információval.

Az egyik további, bár elég szűkszavú forrás Róbert veszprémi püspök egy a nagyszigeti, vagyis Csepel-szigeti, Szent Ábrahám-monostorral fennálló perét érinti. III. Ince 1212. január 26-án kelt oklevele szerint a szerzetesek megtagadták bizonyos termények tizedének a beszolgáltatását.⁷⁰ Az ügyben a győri püspököt, a tihanyi apátot és a vasvári prépostot bízta meg a pápa bíróként, azonban nem áll rendelkezésre későbbi forrás, ami a per lefolyását ismertethetné.⁷¹

eciam contraire privilegiis sancti regis et Romanorum pontificum, sed malentes iuri parere, quam improbe litigare, promittimus et firmiter nos nostrosque successores obligamus ad solutionem predictarum decimarum, quia eas de iure debet habere, plenam et integram prefato monasterio faciendam". ÁÚO XI. 132–133.

⁶⁶ „*venerabili fratri episcopo Geurinesi et eius collegis commiserit terminandam, tum propter mandatoris mortem, tum quia prefatus episcopus transfretasse dicitur in subsidium Terre Sancte, nec non unus coindicum ad partes alias est translatus, causa ipsa remansit hactenus indecisa*". ÁÚO I. 150. Lásd VESZPRÉMY, 2006. 109.

⁶⁷ POTTHAST 5680. SZ.

⁶⁸ DF 206914., POTTHAST 8831. SZ.

⁶⁹ „*demum in dilectum filium Egidium subdiaconum et capellanum nostrum tunc in Ungaria existentem fuit hinc inde tanquam in arbitrum compromissum, qui equum inter partes arbitrium promulgavit, quod supradictus abbas et conventus Pellisiensis observare pro sue voluntatis arbitrio contradicunt [...] quatinus ipsos ad eiusdem observationem arbitrii, sicut et equum, per penam in compromisso expressam appellatione remota cogatis*". ÁÚO I. 289.

⁷⁰ DF 200003., POTTHAST 4631. SZ.

⁷¹ „*Vesprimiensis episcopus conquestione monstravit, quod fratres de sancto Abraham Vesprimiensis diocesis quasdam decimas sibi debitas contra iustitiam detinent occupatas*". MREV I. 19. Vö. SWEENEY, 1989. 33. Az ügyet más megközelítésben említi Miskei Antal jelen kötetben olvasható írása az 50–52. oldalon.

Végezetül egy szintén nem túl terjedelmes ügyet kell röviden érintenünk. 1224. április 2-án arról tájékoztatta ugyanis III. Honorius pápa Róbert veszprémi püspököt,⁷² hogy Szakállasnak mondott Mika⁷³ ispán, a Benedekrendi Telki monostor alapítója a római Szentszékhez fordult kérelmével. E szerint a kolostor fegyelmi okokból szinte teljesen elnéptelenedett,⁷⁴ így az ispán azt javasolta, adják át Telkit egy ciszterci kolostornak, valószínűleg a heiligenkreuzinak vagy a pilisinek. Róbert mint megyéspüspök játszott szerepet az ügyben.⁷⁵ A javaslat végül nem ért el közvetlen hatást, a kolostor 1267-ig a Benedek-rendhez tartozott.⁷⁶

4. Összefoglalás

Összességében azt állapíthatjuk meg elsőként, hogy a veszprémi egyházmegye területe a pápai delegált bíróság szempontjából nem képezett kivételt a szerzetesrendek magyarországi helyzetét tekintve. Ez a vélekedés megállja a helyét a fennmaradt ügyekkel kapcsolatban is. Ismert ugyanis több tizedper, ahogyan egyházfegyelmi, -kormányzati és -igazgatási okok miatt is történtek delegálások olyan ügyekben, amelyekben a diócézisbe tartozó monostorok voltak érintettek. Érdekes ugyanakkor, hogy nem tudunk olyan perről, amelyben laikus állt volna szemben egy apátsággal, bár ez más területeket tekintve nem számított ritkaságnak Magyarországon. Ami a szerzetesrendi méltóságok bíróként folytatott tevékenységét illeti, alapvetően azt állapíthatjuk meg, hogy bizonyos apátok és perjelek, illetve ritkábban a konventek kollektíven, gyakran jelennek meg pápai bíróként a forrásokban. Külön kiemelhető ebből a szempontból a zirci és pilisi ciszterci, valamint a tihanyi és somogyvári bencés apátságok jelentősége. A pereskedő feleket tekintve a somogyvári apátsággal kapcsolatban rendelkezünk a legtöbb információval. Nem feledkezhetünk meg továbbá Róbert veszprémi püspök szerepéről sem, aki *ordinarius*ként és peres félként több ízben is megjelent.

⁷² POTTHAST 7208. SZ.

⁷³ F. ROMHÁNYI, 2000. 67.

⁷⁴ Már III. Ince is foglalkozott a kérdéssel. POTTHAST 15. SZ., RI I. 6. SZ. A patrónusi joggal kapcsolatban lásd HERDE, 1970. 364–372., HERDE, 2002. 38–39.

⁷⁵ „*Dilectus filius nobilis vir Micha comes fundator et patronus monasterii Thaliki ordinis sancti Benedicti nobis humiliter supplicavit, ut cum idem monasterium, propter dissolutionem et malitiam habitantium hactenus in eodem, sit adeo imminutum, quod vix unus ibi remanserit qui valeat in ipso celebrare divina, illud antequam omnino depereat, monasterio sancte crucis cisterciensis ordinis subici faceremus, parato ipso suum ad id prestare consensum. [...] id si expedire videris studeas adimplere, proviso, ut si qui sunt ibi, vel recipiant Cisterciensis ordinis instituta vel in aliis monasteriis collocentur.*” MREV I. 61–62.

⁷⁶ Ennek oka azonban ismeretlen. F. ROMHÁNYI, 2000. 67.

Melléklet

A forrásokban bíróként megjelenő szerzetesrendi méltóságok

BÍRÁK	PEREK	FORRÁSOK
Tihanyi apát	Az esztergomi érsek ellentéte a pannonhalmi apáttal (1212, 1215)	POTTHAST 4631., 4978. sz.
	A pannonhalmi apát és a zágrábi püspök pere (1232)	POTTHAST 8977. sz.
	A németújvári monostor megkárosítása (1235)	POTTHAST 9968. sz., ÁÚO I. 343. (212. sz.), ÁÚO I. 344. (213. sz.)
	A csanádi püspök és a bizerei apát ellentéte (1236)	POTTHAST 10195. sz.
	A veszprémi püspök Rómába idézése (1237)	POTTHAST 10370. sz.
	A pannonhalmi apát pere a somogyi espressel és más papokkal (1240)	POTTHAST 10847. sz.
Somogyvári apát	A zágrábi püspök Rómába idézése (1223)	POTTHAST 7051. sz.
	A pannonhalmi apátság és a fehérvári prépostság pere (1231)	POTTHAST 8822. sz.
	A németújvári monostor megkárosítása (1235)	POTTHAST 9968. sz., DF 206955.
	A veszprémi püspök pere bizonyos egyházmegyéjében fekvő kápolnák papjaival (1226)	DF 200625., VOS 216. (141. sz.)
Bakonybéli apát	A somogyvári és a pannonhalmi apátságok megállapodása (1215)	DF 206850., PRT I. 632–633. (46. sz.), MREV I. 33–34. (XXXV. sz.).
	A pannonhalmi apát és a zágrábi püspök pere (1226)	POTTHAST 7598. sz.
Vértesi apát	A pannonhalmi apát és a zágrábi püspök pere (1226)	POTTHAST 7598. sz.
	A csanádi püspök és a bizerei apát ellentéte (1236)	POTTHAST 10237. sz.
Zalavári apát	A veszprémi püspök Rómába idézése (1237)	POTTHAST 10370. sz.

BÍRÁK	PEREK	FORRÁSOK
Zselicszentjakabi apát	A zágrábi püspök Rómába idézése (1223)	POTTHAST 7051. SZ
Tihanyi dékán	A németújvári monostor megkárosítása (1235)	POTTHAST 9968. SZ.
Zirci apát	Kalán pécsi püspök elleni kánoni vizsgálat (1199)	POTTHAST 583. SZ.
	A pápai regesztrum megcsonkításának ügye (1199)	POTTHAST 584. SZ.
	A somogyvári apátválasztás (1204)	POTTHAST 2281. SZ.
	A johanniták privilégiumainak biztosítása (1208)	POTTHAST 3316. SZ.
	Egy végakarát végrehajtásának felügyelete (1208)	POTTHAST 3369. SZ.
	A váci püspök elleni panaszok kivizsgálása (1218)	POTTHAST 5795. SZ.
	A pannonhalmi apát és a zágrábi püspök pere (1221, 1232)	POTTHAST 6466., 8977. SZ.
	Az aradi prépost nehézségei (1222)	POTTHAST 6775. SZ.
	A johanniták pere a valkói monostorral (1225)	POTTHAST 7404. SZ.
	Egy pápai alszerpap ügyei (1230)	POTTHAST 8554. SZ.
	A pannonhalmi apátság és a fehérvári prépostság pere (1231)	POTTHAST 8822. SZ.
	A németújvári monostor megkárosítása (1235)	POTTHAST 10048. SZ., DF 206959.
	A fehérvári prépost támogatása (1237)	POTTHAST 10366. SZ.
	A csanádi püspök elleni vizsgálat (1237, 1238)	POTTHAST 10438., 10440., 10627. SZ.
Zirci apát	A pannonhalmi apátság és a veszprémi székeskáptalan pere (1228)	POTTHAST 8183. SZ.
	A veszprémi püspök pere bizonyos egyházmegyéjében fekvő kápolnák papjaival (1226)	DF 200625, VOS 216. (141. SZ.)
Zirci konvent	A pannonhalmi apát pere a somogyi espressel és más papokkal (1240)	POTTHAST 10847. SZ.

BÍRÁK	PEREK	FORRÁSOK
Zirci perjel	A pannonthalmi apátság és a fehérvári prépostság pere (1231)	POTTHAST 8822. sz.
	A pannonthalmi apát pere a somogyi esepressel és más papokkal (1240)	POTTHAST 10847. sz.
Pilisi apát	A magyarországi görög rítusú monostorok helyzetének megvizsgálása (1204)	POTTHAST 2184. sz.
	A váci püspök elleni panaszok kivizsgálása (1218)	POTTHAST 5795. sz.
	A visegrádi görög rítusú monostor átalakításának ügye (1221)	POTTHAST 6619. sz.
	Az aradi prépost nehézségei (1222)	POTTHAST 6775. sz.
	A pannonthalmi apátság és a veszprémi székeskáptalan pere (1226)	POTTHAST 7284. sz., DF 206885.
	A pannonthalmi apátság és a johanniták pere (1225)	POTTHAST 7414. sz.
	A veszprémi püspök és a pesti plébános pere (1225)	DF 200005., MREV I. 62–63. (LXXV. sz.)
	A németújvári monostor megkárosítása (1235)	DF 206950.
	Az esztergomi érsek és az aradi prépost ellentéte (1235)	POTTHAST 10024. sz.
	Kánoni vizsgálat a fehérvári prépostságban (1240)	POTTHAST 10861. sz.
	A váradi püspökválasztási vita (1240)	POTTHAST 10961. sz.
	A csanádi püspök elleni vizsgálat (1241)	POTTHAST 10985. sz.
	A veszprémi püspök pere bizonyos egyházmegyéjében fekvő kápolnák papjaival (1226)	DF 200625, VOS 216. (141. sz.)
Pilisi perjel	A veszprémi püspök és a pesti plébános pere (1225)	DF 200005., MREV I. 62–63. (LXXV. sz.)
	A pannonthalmi apátság és az esztergomi Becket Szent Tamás káptalan prépostjának pere (1230)	POTTHAST 8497. sz.
Pilisi konvent	A váradi püspökválasztási vita (1240)	POTTHAST 10961. sz.

Felhasznált források és irodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

DF = Diplomatikai Fényképtár

ÁÚO = WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár. I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.

CD = FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII.* Budae, 1829–1844.

MREV = *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. / A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV.* (Edd. Guilelmus FRANKÓI – Josephus LUKCSICS.) Bp., 1896–1907.

POTTHAST = POTTHAST, August: *Regesta Pontificum Romanorum.* Vol. 1. Graz, 1957.

PRT = ERDÉLYI László – SÖRÖS Pongrác (szerk.): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII/B.* Pannonhalma, 1902–1912. [Az egyes kötetek függelékében közölt okmánytári rész bővített CD-ROM kiadása: *Collectio Diplomatica Benedictina, A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei.* (Szerk. és a szöveget gondozta Dreska Gábor.) Pannonhalma, 2001.]

RGIX = *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican par Lucien AUVRAY. I–IV.* Paris, 1890–1955.

RI = HAGENEDER, Othmar (Hg.): *Die Register Innocenz III. I–XI.* Graz, 1964–2010.

VOS = *Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526).* Összeállította ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSSI László. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)

BARABÁS, 2013. = BARABÁS Gábor: A pápai kiküldött bíraskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 175–199.

BÓNIS, 1997. = BÓNIS György: Egyházi bíraskodás a középkori Magyarországon. In: BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon.* Szeged, 1997. (Jogtörténeti Tár I/1.) 621–658.

BORSA, 2000. = BORSA Iván: A hiteleshelyekről. In: PITI Ferenc – SZABADOS György (szerk.): *„Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szeged, 2000. 99–106.

- BRUNDAGE, 2008. = BRUNDAGE, James: *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago–London, 2008.
- DUGGAN, 1998. = DUGGAN, Charles: Papal Judges Delegate and the Making of the “New Law” in the Twelfth Century. In: DUGGAN, Charles (Ed.): *Decretals and the creation of “new law” in the twelfth century: judges, judgements, equity, and law*. Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1998. 172–199.
- DROSSBACH, 2008. = DROSSBACH, Gisela: Die Entwicklung des Kirchenrechts als raumübergreifendes Kommunikationsmodell im 12. Jahrhundert. In: DROSSBACH, Gisela–SCHMIDT, Hans-Joachim (Hg.): *Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter*. Berlin–New York, 2008. (Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg 22.) 41–61.
- FALKENSTEIN, 1986. = FALKENSTEIN, Ludwig: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. *Zeitschrift der Kirchengeschichte* 97 (1986) 36–65.
- FEINE, 1955. = FEINE, Hans Erich: *Kirchliche Rechtsgeschichte, Band 1. Die katholische Kirche*. Weimar, 1955.
- FONT, 2011. = FONT Márta: Ansiedlung, Integration und Toleranz im mittelalterlichen Ungarn. In: GERNER Zsuzsanna – KUPA László (Hg.): *Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa – interdisziplinär betrachtet*. Hamburg, 2011. 13–24.
- GÁL, 2014. = GÁL Judit: „Qui erat graciosus apud eum” A spliti érsekék szerepe az Árpádok királyságában. In: BELUCZ Mónika – GÁL Judit – KÁDÁS István – TARJÁN Eszter (Szerk.): *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Bp., 2014. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák 7.) 52–71.
- HAGENEDER, 1967. = HAGENEDER, Othmar: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Linz, 1967.
- HERDE, 1970. = HERDE, Peter: *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts. I*. Tübingen, 1970.
- HERDE, 2002. = HERDE, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung* 119 (2002) 20–43.
- JOHRENDT–MÜLLER, 2008. = JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald: Zentrum und Peripherie. Prozesse des Austausches, der Durchdringung und der Zentralisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter. In: JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald (Hg.): *Römisches Zentrum und kirchliche*

- Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin–New York, 2008. 1–16.
- KÉRY, 2012. = KÉRY, Lotte: Klosterfreiheit und päpstliche Organisationsgewalt. Exemption als Herrschaftsinstrument des Papsttums? In: JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald (Hg.): *Rom und die Regionen: Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter*. Berlin–Boston, 2012. 83–144.
- KISS, 2006. = KISS Gergely: *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Bp., 2006. (METEM Könyvek 51.)
- KISS, 2007. = KISS Gergely: Az egyházi kormányzat a középkori Magyarországon. In: FONT Márta – FEDELES Tamás – KISS Gergely – RAFFAYNÉ KÁLSECCZ Kata: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Pécs, 2007. 101–136.
- KISS, 2012. = KISS Gergely: Mutatis mutandis? A magyar főpapok jogfelfogásának változásai a 12. század második és a 13. század első felében. In: BAGI Dániel – FEDELES Tamás – KISS Gergely (Szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára*. Pécs, 2012. 259–276.
- KISS, 2013. = KISS Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quiqueecclesiensi 3.)
- KOSZTA, 1994. = KOSZTA László: Berthold. In: KRISTÓ Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Bp., 1994. 99.
- KUMOROVITZ, 1944. (1992.) = KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat a középkorban*. Bp., 1944. (reprint 1993.)
- MALECZEK, 1984. = MALECZEK, Werner: *Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216*. Wien, 1984.
- MÜLLER, 2003. = MÜLLER, Harald: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: HIESTAND, Rudolf (Hg.): *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen*. Göttingen, 2003. 351–371.
- MÜLLER, 2008a. = MÜLLER, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald (Hg.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin–New York, 2008. 108–131.

- MÜLLER, 2008b. = MÜLLER, Harald: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: MÁRTL, Claudia – ZEY, Claudia (Hg.): *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*. Zürich, 2008. 41–65.
- F. ROMHÁNYI, 2000. = F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp., 2000.
- SCHMUTZ, 1972. = SCHMUTZ, Richard A.: Medieval papal representatives: legates, nuncios and judges-delegate. In: STRAYER, Joseph R. – QUELLER, Donald E. (Ed.): *Studia Gratiana post scripta. Essays on Medieval Law and the Emergence of the European State in Honor of Gaines Post*. Rome, 1972. 441–463.
- SCHRÖR, 2009. = SCHRÖR, Matthias: *Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende*. Husum, 2009. (Historische Studien 494.)
- SWEENEY, 1989. = SWEENEY, James Ross: Innocent III. Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: SWEENEY, James Ross – CHODROW, Stanley (Hg.): *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages*. Ithaca–New York, 1989. 26–51.
- VEZSPRÉMY, 2006. = VEZSPRÉMY László: II. András magyar király kereszties hadjárata, 1217–1218. In: LASZLOVSZKY József – MAJOROSSY Judit – ZSENGELLÉR József (szerk.): *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–111.

Delegated Papal jurisdiction and religious orders in the Veszprém diocese from the origins to the middle of the 13th century

The study examines the legal actions of religious orders investigated by the Papal delegated jurisdiction, as well as describes the superiors of religious orders' activity as judges within the boundary of the diocese. The investigation of these actions facilitates the outline of the range and frequency of cases in which dignitaries of religious orders appealed to the Papal delegate jurisdiction. It also provides information about the role of the bishop of Veszprém and the diocesan origins of the interested parties. The author, apart from analysing judicial activity, describes an aspect of religious orders which has been given little attention in Hungarian Medievalistics so far, nevertheless this aspect both from ecclesiastical legal and administrative point of view must be regarded as significant.